

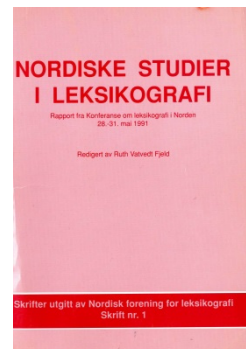
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Innledning

Forfatter: Ruth Vatvedt Fjeld

Kilde: Nordiske Studier i Leksikografi 1, 1992, s. 6-8
Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, 28.-31. mai 1991

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for bruk af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Ruth Vatvedt Fjeld

Innledning

Leksikografi er et fag med lange tradisjoner. Det å samle og systematisere ord, og definere dem eller sammenstille dem med ekvivalenter i andre språk, har vært gjort i over tusen år. Ordbøker har først og fremst en klart praktisk funksjon. Ved hjelp av dem kan språkbrukerne skaffe seg mer kunnskap om sitt eget språk, eller få hjelp til å lære eller forstå et språk de ikke kan. I en tid med stadig mer internasjonal kontakt er behovet for ordbøker åpenbart, noe som ofte blir påpekt i internasjonale organer, og blir prioritert i samarbeidsprogrammer. På den annen side er leksikografisk arbeid viktig for dokumentasjon av den faktiske språkbruken, og for å danne grunnlag for ny teoriutvikling om språk generelt. Grunnlaget for all leksikografi er systematisk observasjon av store mengder anvendt språk, og ofte er det få andre faginstusjoner eller fagområder som driver med slik systematisk observasjon. Leksikografiske arbeider er derfor viktige kilder for andre lingvistiske disipliner.

På grunn av de store og raske samfunnsendringene som skjer for tiden, både i politisk, demografisk og organisasjonsmessig forstand, er det bred enighet om at nordisk samarbeid bør styrkes. De nordiske språkene har mye til felles, mange vil regne flere av dem som varianter av samme språk. Dersom en skal komme vesentlige skritt videre i språkbeskrivelsen og kodifiseringen, er samarbeid en klar fordel, om ikke en forutsetning. Mer kontakt og bedre oversikt over det arbeidet som gjøres, kan føre til at en unngår dobbeltarbeid, og samarbeid kan gi inspirasjon og støtte der det er vanskelig å finne fram til gode metoder, eller der en savner teoretisk overbygning.

Det pågår nå en debatt i fagmiljøet om leksikografi er en egen vitenskap eller en ren ordinnsamling av ateoretisk karakter. For å vurdere dette forholdet er det nyttig å se på hvilke kriterier en kan legge til grunn for å bestemme begrepet vitenskap. Grunnleggende krav er at faget har sin egen teori og at det har sine egne vitenskapelige metoder. Inntil forholdsvis nylig har man sett på leksikografi som praktisk arbeid med utforming av ordbøker og ordlister, et rent samlings- og arkivarbeid. I den grad en har støttet seg på teori, har det vært regnet som allmenn lingvistisk teori, og metoden har ofte vært å avveie forskjellige praktiske hensyn mot hverandre, gjerne fra tilfelle til tilfelle, ja, så å si fra ord til ord. Helheten og konsekvensen i fremstillingen kan det da bli skralt med. Det en har hatt av leksikografisk teori, har vært nedfelt i forordene til ordbøkene, de samme forordene som er så berømt for aldri å bli lest. Årsaken til at de ikke leses, ligger kanskje i de dobbelte siktemål de ofte har hatt: Å informere brukerne om hvordan de best kan utnytte ordboka, og å gjøre rede for hvilke prinsipper som ligger til grunn for utvelgelse og systematisering.

Leksikografien har altså ikke hatt noen egen teori eller i hvert fall ikke en kodifisert teori. Leksikografi har vært praktisert etter hva en har lært av forgjengere i faget, som tidligere en far lærte sin sønn et håndverk. I nordisk sammenheng har det i enspråksleksikografien vært satt i gang store ordboksprosjekter som skulle omfatte hele ordmaterialet i det aktuelle språket, og et møysommelig og nitid innsamlingsarbeid har pågått, for noen i over hundre år. Når en kommer med i et slikt omfattende arbeid, der

redaksjonsprinsipper er satt ned eller har utviklet seg kanskje for generasjoner siden, er det naturlig at det daglige, konkrete redigeringsarbeidet kommer i forgrunnen, og at det blir satt av mindre tid til prinsipielle og teoretiske drøftinger. Den tospråklige leksikografien har stort sett levd en skjult tilværelse, og tospråklige ordbøker har vært produsert av enkeltpersoner på oppdrag fra forlag, altså mest som en rent kommersiell foreteelse, og da selvsagt styrt av økonomiske og kommersielle hensyn.

Først for ca 20 år siden kom det fart i teoridannelsen og det som i dag vanligvis kalles metaleksikografien, det vil si beskrivelser av ordbøker, deres funksjon i samfunnet og "oppskrifter" på hvordan de skal eller kan lages ut fra forskjellige målsettinger med ordboka.

Parallelt med utdanningsekspløsjonen og utviklingen av det skriftspråksavhengige samfunn skjedde det en nyorientering innen allmenn lingvistik. I strukturalismens glansdager på 60-tallet var semantikkens rolle blitt sterkt nedtonet, og med den leksikon eller leksikologien. I Chomskys generative grammatikkmodell var semantikken stemoderlig behandlet, og leksikon ble fremstilt som en fri komponent som virket på de ferdige strukturene som var blitt generert av de andre grammatiske komponentene fra en "dypstruktur" til den rette "overflatestrukturen". Den siste operasjonen, innsetting av leksikon, ble lite utfyllende beskrevet.

Et første vendepunkt kom egentlig med Katz og Fodors semantiske teori i midten av 60-årene, men først mot slutten av 70-årene fikk semantikken en skikkelig plass i språkbeskrivelsene, og utover 80-tallet har leksikografi blitt viet stor oppmerksomhet i allmenn lingvistisk teori, f.eks. Kaplan & Bresnan 1982, Gazdar & al 1985 og Kay 1985. Leksikon har fått en fremtredende plass i modeller som LFG (lexical-functional grammar) og GPSG (generalized phrase structure grammar) og unifikasjonsgrammatikken, og utgjør der en basiskomponent i språkbeskrivelsen. Det har igjen ført til økt interesse for emner som tidligere har vært leksikografenes hovedanliggende, som morfologi og orddanningsregler. Denne teoriutviklingen kommer nå leksikografien til gode.

Datamaskinell språkbehandling har skutt fart i den samme perioden. Det gjelder både maskinell analyse av menneskeprodusert språk og maskinenes evne til å produsere menneskelignende språk ved hjelp av regler og leksikon. Det har gitt styrket håp om at det skal kunne gå an å oversette språk automatisk. Leksikografi har blitt et "nødvendig onde" i maskinoversettelse, dvs. at kunnskap om ords bruk og ords betydning er nødvendig for å kunne lage både regelbaserte og leksikonbaserte automatiske oversettelsesprogram. Rent praktisk har tilgjengelighet til leksikografisk kunnskap vært å hente hos leksikografene i deres arkiver og seddelsamlinger, og det har ført til en enorm oppvurdering av samlingenes verdi, men også til en kritisk gjennomgang av deres struktur og innhold.

Datamaskinell lagring og gjenfinning har gjort det lettere å systematisere store ordbaser og å gjøre korpusundersøkelser. Her har leksikografi og terminologi fått mye felles, og leksikografien har kunnet nyte godt av terminologisk metode.

Med oppbyggingen av det nye utdanningssystemet har universitetene fått konkurranse fra andre institusjoner som gir høyere, profesjonsrettet utdanning. Særlig har handelshøgskolene utviklet gode språkfaglige miljøer, der fremmedspråkundervisning og oversettelse har en fremtredende plass. Det har ført til at de tospråklige ordbøkene har fått mer oppmerksomhet og er blitt underlagt vitenskapelig og systematisk tenkning. Denne utviklingen har igjen virket inspirerende på de etablerte leksikografiske miljøene, der man mest har arbeidet med langsiktige, enspråklige prosjekter. Samtidig har oversettelse blitt utviklet til en egen fagdisiplin, oversettervitenskap, og det medfører selvfølgelig et økt behov for tospråklige ordbøker.

Ordbøkernes verdi som hjelpemiddel i menneskelig kommunikasjon er blitt oppvurdert etter hvert som stadig flere får en høyere utdanning og blir mer og mer avhengig av å kunne uttrykke seg skriftlig. At leksikografi i dag anses som en egen fagdisiplin, bekreftes av det faktum at det skrives teoretiske arbeider om leksikografi, at det gis undervisning på universitetsnivå i faget, at det skrives faghistorie, og at det organiseres konferanser og andre faglige fora (tidsskrifter, foreninger) for fagintern kommunikasjon. Ved Universitetet i Oslo ble det i 1989 slått fast i en komitéutredning at visse typer leksikografisk arbeid er vitenskapelig arbeid, og at det har samme meritterende kraft som annen forskning.

Et annet spørsmål er det om ordboksforfatterne vil eller kan anvende den teorien som er tilgjengelig. Her kommer ofte de tidsmessige og økonomiske sidene ved ordboksarbeidet inn, samt leksikografenes kompetansenivå. Særlig for den kommersielle leksikografien er det et vurderingsspørsmål. Men økt kunnskap om metaleksikografi vil gi bedre og sannsynligvis billigere ordbøker. Særlig er utviklingen av dataleksikografi - eller foreløpig mest datastøtta leksikografi - med på å gjøre produksjonen av ordbøker enklere og billigere.

Wiegand (1989) tar i en artikkel opp spørsmålet om leksikografi er en vitenskapelig disiplin. Han skiller da, slik det er vanlig å gjøre, mellom praktisk leksikografisk arbeid og studiet av disse produktene, dvs ordboksforskning eller metaleksikografi. Det praktiske innsamlings- og redigeringsarbeidet går han ut fra som en ikke-vitenskapelig disiplin (det forhindrer ikke at det må kunne betraktes som akademisk arbeid), det er ordboksforskningen eller metaleksikografien han drøfter, også kalt språkleksikografi (dvs at ordbøkene gir leserne kunnskap om språket), til skille fra terminologi og encyklopedi eller sakleksikografi. Det er ofte en terminologisk forvirring her. Wiegand tar utgangspunkt i Posner (1987 og 1988), som har satt opp tre avdelinger eller mengder med kriterier som må være oppfylt for at noe skal kunne regnes som vitenskapelig disiplin. Den første mengden inneholder fem kriterier som må oppfylles; nemlig at faget har et fast gjenstandsområde, en bestemt mengde perspektiver (bestemt ut fra studiets mål), bestemte metoder (dvs at fremgangsmåter kan gjentas og kan læres bort), et bestemt vitenskapskorpus og bestemte fremstillingsmidler. Mengde 2 skjerper inn de fem kravene, slik at det ikke er nok bare å oppfylle dem, det må også være en viss sammenheng mellom de aktivitetene som drives innen faget, dvs at det settes krav til homogenitet og dominans. Hvis alle disse betingelsene er oppfylt, kan en regne aktiviteten som en faglig disiplin i vitenskapsteoretisk forstand. (Wiegand definerer vitenskap som teoridannende forskning.) I mengde 3 stilles det videre som krav at faget må ha en viss totalitet eller dekningsgrad innen feltet, og at det må gi uttrykk for verdinøytralitet for at det skal kunne betraktes som en vitenskapelig disiplin. Disse kriteriene bruker så Wiegand i en vurdering av metaleksikografi. Han konkluderer med at den ikke entydig er en vitenskapelig disiplin, men at den er i ferd med å utvikle seg til å bli det. Hovedankepunktet hans er at det ikke er utviklet en konsistent leksikografisk teori. Det virker som om det settes svært strenge krav til at noe skal kunne kalles en vitenskapelig disiplin, og det kan hende at det ikke fins noen disipliner som oppfyller alle disse kravene, de får heller betraktes som idealiserte forestillinger om vitenskapen. Og man kan i hvert fall ikke lenger hevde at leksikografi er et teoriløst fag, dvs at det ikke fins metaleksikografisk litteratur tilgjengelig. I 1989 kom første bind i det store verket *Wörterbücher/Dictionaries/Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie/An International Encyclopedia of Lexicography/Encyclopédie internationale de lexicographie*), redigert av Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand og Ladislav Zgusta (HSK.5). Det er femte bind i gigantserien *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft* og er et prosjekt som tar mål av seg til å beskrive alle sider ved hele verdens ordbokssamlinger og ordboksproduksjon, en slags leksikografiens tesaurus. Totalt har verket 3355 sider, det vil si netto ca 3000 sider teoretisk utgreiing om

faget. Det viser den store interesse det er for teoretisk leksikografi i fagmiljøene, men også at det er store luker innen faget, både med hensyn til teoridanning og til forskjellige ordbokstyper. Når en har foran seg dette gigantverket, kan en fristes til å sitere hva en av de norske store ordboksmenn, Ivar Aasen, sa da han viste til sine tyske forgjengere i faget og roste dem for deres grundighet: "De tydske Sprogmand have i denne Sag givet et lysende eksempel" (Fortale til *Norsk Ordbog* 1850:IX).

I forbindelse med rapporten fra Konferanse om leksikografi i Norden tjener HSK.5 som mer enn et lysende eksempel. I den grad det har latt seg gjøre ved redigeringen av artiklene, er det forsøkt å følge samme ordningsprinsipper som der. For selv om konferansen ble større enn det på forhånd var antatt, selv om deltakelsen med foredrag var overveldende, og selv om oppfølgingen med å omarbeide foredragene til artikler som kunne presenteres i en rapport, har vært over all forventning, så ligger det klare begrensninger i emneomfanget. For det første er omfanget begrenset til nordisk leksikografi. Nordisk leksikografi er her definert som leksikografisk og metaleksikografisk arbeid om emner som på en eller annen måte er relatert til et av de nordiske språkene. Videre har det ikke vært innkalt foredragsholdere i forhold til et planlagt program eller en disposisjon, alle har meldt seg på med emner som de er opptatt av eller arbeider med for tiden. Derfor inneholder rapporten mer et øyeblikksbilde av aktiviteten i nordisk leksikografi våren 1991 enn en oversikt over nordisk leksikografi. Men å sammenholde dette øyeblikksbildet med det internasjonale oversiktsverket kan gi et inntrykk av tilstanden sett i relasjon til hva som kanskje burde eller kunne være gjort innenfor faget i nordisk sammenheng. For det andre ble det lagt ned et stort arbeid i organiseringen av HSK.5, og det er et ønske om å dra nytte av dette arbeidet ved å organisere konferanserapporten i samsvar med den. For det tredje er HSK.5 det verket som uten konkurranse er oftest referert til i de artiklene som rapporten inneholder. Den fungerer altså som et referanseverk for nordiske leksikografer flest. Jeg vil likevel sitere og slutte meg til følgende fra forordet til redaktørene:

Die Erarbeitung einer bestimmten Gliederung führt stets zugleich zu einer bestimmten Perspektive, so dass zwangsläufig eine unterschiedliche Gewichtung von Aspekten des Gegenstandsbereiches erfolgt.
(s VIII).

Konferanserapporten er delt opp i seks deler. Den første delen bryter med organiseringen av HSK.5. Artiklene presenterer grunnleggende problemstillinger og definisjoner, gir en oversikt over forskjellige ordbokstyper (Svensén), og gir en plassering av leksikografien i tid og rom (Ralph). Disse er artikkelversjonene av innlednings- og avslutningsforedraget på konferansen, og vil gi god bakgrunn for den videre lesningen.

Del 2 tar opp sider ved forholdet mellom leksikografi og samfunn og hvordan leksikografer kan være med og styre et språks utvikling (Nikula, Hovdenak, Akø), undervisning i leksikografi (Gundersen) og hvordan ordbøkene må være for at forskjellige typer brukere skal ha best mulig utbytte av dem (Maidahl m fl, Jonsson).

Del 3 tar opp teori i enspråksleksikografien. Først står de artiklene som på en eller annen måte tar opp de mer generelle teoretiske problemene i allmennordbøker; hvordan generell semantisk teori kan anvendes i leksikografien (Malmgren, Widell, Viberg, Lange, Mogensen), og hvordan ordbøkene kan organiseres eller struktureres (Gavare). Deretter er det samlet artikler som tar opp enkeltproblemer innen allmennspråksleksikografien, særlig utvalgsriterier for lemmaer i allmennspråklige ordbøker (Henriksen, Helleland, Schoonheim, Fjeld).

Del 4 består av artikler med drøftinger om ordbokstypologi. De fem første artiklene tar for seg generelle ordbokstypologiske problemer (Jonsson, Hageberg, Bergenholzt, Mikkelsen, Nielsen), deretter kommer tanker rundt spesielle typer ordbøker ordnet etter syntagmatiske (Poulsen) og paradigmatiske (Becker-Christensen) prinsipper. Andre spesialordbøker har sitt grunnlag i avvik fra et tenkt standardspråk: lånnord (Graedler), ord fra en bestemt historisk periode (Simensen), fra bestemte geografiske områder (Sørensen, Jenstad) og for å dekke spesielle brukerbehov (Gellerstam m fl, Niska & Frøili).

Del 5 inneholder artikler som behandler emner om leksikografisk metode, hvordan en finner fram til det stoffet en vil eller bør ha med (Svensson, Kváran), hvordan en kan systematisere og oppbevare det en har samlet, bl a ved hjelp av datateknologi (Degnbol m fl, Svavarsdottir m fl, Ore, Engh, Baustad), hvilke lingvistiske etiketter oppslagsordene skal forsynes med (Berkov, Seppinen), og hvordan det praktiske redigeringsarbeidet kan utføres (Schutz, Norling-Christensen, Jørgensen). Del 5 er en av de fyldigste i rapporten. Det er naturlig, siden det skjer en veldig metodeutvikling i faget for tiden. Ny teknologi og nye teorier krever nye metoder.

Den siste delen, del 6, omhandler tospråklig og flerspråklig leksikografi, både allmenne problemer (Karlsson, de Groot), utvalgsproblematikk (Lenstrup) og ekvivalensspørsmål (Chaffey, Boje & Braasch, Ellingsve, Martola, Tarp, Jacobsen). Den siste artikkelen (Hoel) presenterer en flerspråklig termbase, et prosjekt som ligger i ytterkanten av den egentlige leksikografien, men som sannsynligvis illustrerer arbeidsmetoder og -oppgaver som fremtidens leksikografer må forholde seg til.

Mange av artiklene tar opp flere aspekter ved leksikografisk arbeid, og ved å velge et annet perspektiv ved lesingen, kunne en fått en helt annen organisering av rapporten. Noen emner er behandlet av flere og danner klart sammenhengende avdelinger i rapporten, andre emner er mer alenestående, og mange er helt ubehandlet. Det kunne vært mer utfyllende behandling av emner om leksikografiens oppgaver og virkning i samfunnet, og hvilken status leksikografien har innen forskersamfunnet ellers, hvordan ordbøker brukes (eller kan brukes) i språklig planleggingsarbeid, eller om ordbøker som kommersielle produkter. Ordboksbruk og adaptering av ordbøker til visse brukergrupper har heller ingen fremtredende plass i rapporten, og det er ingen artikkel som tar opp leksikografiens historie i Norden. Helt generelle metaleksikografiske problemstillinger er også dårlig representert; selv om mange emner blir tatt opp i forskjellige artikler, har de ikke vært artiklenes hovedanliggende. Det hadde også vært nyttig å få et bilde av ordbokssituasjonen i Norden, hvilke språkpar det fins ordbøker for, og hvilke spesialordbøker som fins på de enkelte språkene. F eks har vi ikke noen egen barneordbok for norsk, mens det fins en for dansk og en for islandsk. Vi vet heller ikke hva slags konstruksjonsordbøker som fins for de forskjellige språkene, eller hvilke dialekter/geografiske områder som har egne ordbøker, hvilke frekvensordbøker som er utarbeidet, hvilke historiske perioder som er belagt i ordbøker, hvilke tekster/forfattere det er utarbeidet ordbøker på grunnlag av, osv. En grundig oversikt ville være til hjelp når en skal studere språk eller lage ordbøker, og en oversikt ville også være en inspirasjon for nye ordboksprosjekter.

For å hjelpe leserne med å finne fram til de emnene de søker, er det utarbeidet et fyldig stikkordregister, som både opplyser om hvilke termer som er anvendt, og om hvilke emner som har vært behandlet. I tillegg er det laget et eget register over de ordbøkene som er direkte nevnt i artiklene. Denne oversikten håper vi kan være nyttig som inngang til omtale av ordbøker en bruker eller velger å ha til forelegg for nye ordboksprosjekter.

Tradisjonen i praktisk leksikografi har langt på vei vært nettopp å bruke tidligere utgitte ordbøker som modell, ofte også som kilde, for arbeidet. I få fag er

akkumulasjonsteorien så godt illustrert som i leksikografien. Faget står i dag foran store og spennende utfordringer, med nye teorier, ny metode og ny teknologi for hånden. Det er å håpe at rapporten er med på å spre kunnskap om disse teoriene og metodene, og at man kan forene den praktiske innsikt og veldige språkkunnskap som forgjengerne i faget har gitt, med denne nye viten. Men det må ikke bli teoriutvikling for teoriens egen skyld, kunnskapen bør føre til at det skapes gode leksikografiske produkter i fremtiden, en fremtid der enkeltmenneskene virkelig trenger å kunne tilegne seg kunnskap om språk og språkbruk for å fungere godt i samfunnet.

Litteratur

- Chomsky, Noam. 1957. *Syntactic Structures*. Haag
- Chomsky, Noam. 1986. *Knowledge of Language*. New York
- Gazdar, Gerald, Ewan Klein, Geoffrey K. Pullum & Ivan Sag. 1985. *Generalized Phrase Structure Grammar*. Cambridge, Mass.
- Hausmann, F.J., Reichmann, O., Wiegand, H.E. & Zgusta, L. 1986-91. *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie / An International Encyclopedia of Lexicography / Encyclopédie internationale de lexicographie*. Berlin, New York
- Katz, J.J. & Fodor, J.A. 1963. "The structure of a semantic theory". *Language* 39:170-210
- Kaplan, Ronald & Bresnan, Joan. 1982. *Lexical-Functional Grammar: A Formal System for Grammatical Representation*. I: Bresnan (ed): *The Mental Representation of Grammatical Relations*. Cambridge, Mass.
- Kay, M. 1985. "Parsing in functional unification grammar". I: D.R. Dowty, L. Karttunen & A.M. Zwicky (eds): *Natural Language Parsing: Psychological, Computational and Theoretical Perspectives*. Cambridge, Mass.
- Posner, Roland. 1987. *The relationship between individual disciplines and interdisciplinary approaches*. Berlin
- Posner, Roland. 1988. "What is an Academic Discipline?" I: *Gedankenzeichen. Festschrift für Klaus Oehler zum 60. Geburtstag*. Tübingen
- Sells, Peter. 1985. *Lectures on contemporary syntactic theories*. Stanford
- Utvalget for forskningsspørsmål, Det historisk-filosofiske fakultet ved Universitetet i Oslo. 1989. *Vurdering av ordboks- og arkivarbeid i forhold til vitenskapelige kvalifikasjoner*. Upublisert
- Wiegand, H.E. 1989. "Der gegenwärtige Status der Lexikographie und ihr Verhältnis zu anderen Disziplinen. I: Hausman & al: *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires*. Berlin, New York
- Aasen, Ivar. 1850. *Norsk Ordbog*. Kristiania